

Українська мова як дискурс і історія

20 січня 2005 року в межах зорганізованої УВКР та НДІУ МОН України конференції «Україна та українці перед викликами XXI століття» відбулося засідання дискусійного круглого столу «Державні механізми розвитку й утвердження української мови». Прикметним видавалося вже те, що обговорення відбувалось у Будинку вчителя – знаному центрі українського життя Києва, приміщенні, у стінах якого проходили історичні засідання Центральної Ради, де виступали Грушевський, Винниченко, Петлюра, Єфремов. Однак була в тому обговоренні і своя особлива досі неможлива в українській ситуації, акустика: ще місяць тому вулиці й майдани столиці були виповнені нуртуючим людом, що вперше за довге пострадянське десятиліття вийшов заявити про своє право на власну державу, демократію, а отже – на мову, культуру, тобто все те, що вкладають в містке поняття українська Україна. Проте, незважаючи на всю публіцистичну пристрасть та неминучі емоційні обертони, обговорення відбувалося в традиціях наукового дискурсу. Йшлося не лише про те, щоб висловити наболіле, хоча й без цього, зрозуміла річ, не обходилося, а й про накреслення шляхів, перспектив, тенденцій розвитку мови як невід’ємної складової української ідентичності. Дискусія концентрувалася довкола декількох напрямних, концептуальні осердя яких були окреслені в доповідях знаних науковців та громадських діячів Анатолія Погрібного та Петра Кононенка.

Анатолій Погрібний зокрема зазначив, що небезпеки для української мови не слабшають, амбіції російськомовної частини населення концентруються у площині другої державної мови. Ми повинні знайти принципову позицію – мовою аргументів довести суспільству, наскільки небезпечно для соборності української нації балансування між нібито різними термінами «державна мова» й «офіційна мова». Справді, є країни, де мові колишньої метрополії надано статус державної. Чи ж будемо ми орієнтуватися на Африку? Ніде не зафіксовано, що близько спорідненим мовам надавалося однакового статусу. Ніхто не повинен самозаспокоюватися, адже у парламенті є значна кількість людей, яким не болить те, що болить нам.

На кожному круглому столі дискутують, переконують, а вийшли за поріг – розмовляють російською мовою, – зауважив Петро Кононенко. А це ж практично одновірці, яким болять спільні інтереси. Без української мови не буде української держави. Буде населення, будуть групи різних людей, але не народ. Кожний має знати, що не треба агітувати, найкращим аргументом є конкретна робота. Відділ мови НДІ українознавства планує вивчити реальний стан української мови в державі (українська мова в родині, українська мова в дошкільних закладах, українська мова в мас-медійному просторі, українська мова в армії). Це все має бути чесно дослідженим. Ми вже намітингувалися. Тепер маємо прийняти правильні ухвали. Дослідник рідномовної освіти К. Ушинський засвідчував, що чужа мова у навчанні вела до глупоти; за його словами, державу відтворити можна, мову – ні.

Світлана Єрмоленко поглянула на проблему дискусії під іншим кутом: мовне питання – соціальне питання. За роки незалежності в Україні витворився українськомовний політикум, чому ж ніхто не зупинив засідання Верховного Суду, коли адвокати послуговувалися мовою іншої держави? Чи може бути двомовність заради консолідації? Може, але теоретично. Насправді засобом консолідації нації може бути лише одна державна мова. Четверта хвиля еміграції відбувається чисто з економічних мотивів, філологічна освіта не дає заробітку. Трагедії мовного нерозуміння у суспільстві нема, але ми маємо актуалізувати українські тексти, збільшити кількість підручників, припинити зменшення годин в українських ВНЗ на українську мову та гуманітарні науки, дослідити мотиви вивчення української мови в діаспорі, розробити державні механізми вибору кращих підручників.

На думку Миколи Нестерчука, у мовній політиці не помітно ніякого поступу. Український вірш і пісню витіснено. Варто звернутися до Президента з пропозицією керуватися у підборі кадрів такими критеріями: патріотизм, професійність, чесність. Домагатися саме патріотичної влади, не брати на роботу людей, що не володіють державною мовою. У державі має бути програма патріотичного виховання. Свого часу було ліквідовано комісії з вивчення української мови при органах самоврядування. Ми маємо продовжити помаранчеву революцію за мову.

Анатолій Мокренко у своєму виступі дискутував зі Світлою Єрмоленко, підкреслюючи, що мовне питання – це дуже давнє і гостре політичне питання. Мова – засіб підкорення, засіб окупації. В Україні мова українська – «символічна», умовна, а російська – реальна. Двомовність – це поле розбрату, через приниження нашої мови. Має бути мовна гідність. Тому необхідно утвердити особливий статус державної мови. В Японії, зокрема, підручник з японської мови називається «Підручник державної мови».

Увагу відомого письменника і перекладача Юрія Завгороднього привернула проблема генетичної пам'яті народу. Він апелював до власного досвіду: «Я української мови у школі не вивчав, оскільки виріс на Новгородських землях, на російських книгах, на російському мовному ґрунті. Але відчував внутрішній дискомфорт, коли віршував російською мовою. Поступово став вивчати і спілкуватися українською, і зрозумів, що українською вірші творяться природніше. Спочатку було дуже важко, вживав не ті відмінки, граматичні форми, мав постійні проблеми з літредакторами. Дві державні мови я не підтримую. Дві державні мови у Бельгії призвели до того, що нації розходяться у поглядах. У нас в Україні це може призвести до розбрату – «тріщини», якої не зшити.

Валентина Крижанівська сконцентрувала свій виступ на питаннях мовної освіти. Адже українська мова, виконуючи роль основної розпізнавальної ознаки та засобу збереження духовної самобутності, сьогодні повинна стати візиткою нашої держави, об'єднуючим, консолідуючим чинником українського народу. Саме тому мовна освіта визначена пріоритетною у Національній доктрині розвитку освіти.

Нагальною потребою є створення українськомовного молодіжного середовища. Сьогодні можна назвати безліч причин його відсутності в столиці – незнання, непрестижність, брак молодіжної культури, друкованої української продукції, низька культура мовлення батьків і частини педагогічних працівників, традиційне російськомовне оточення тощо. Велика відповідальність за це покладається на вчителів-словесників, на їхній високий професійний рівень. Їм належить самовіддано піднімати з глибин пласти духовних цінностей українського народу, що мають стати основою для виховання в учнів почуття національної гідності, формувати мовну культуру особистості, маючи своїм основним знаряддям Слово, яке здійснює інтелектуальне пробудження людини, її свідомості, об'єднує український народ, педагогічних працівників, традиційне російськомовне оточення тощо.

Від культури мовлення управлінців, директорів навчальних закладів, педагогічних колективів залежить, чи матимуть учні зразки літературної мови, чи посяде вона належне місце в їхньому повсякденному житті.

У суспільстві необхідно створювати об'єктивні умови, які робитимуть українську мову престижною, потрібною для всіх. І тому високе почуття відповідальності має бути у всіх, хто до цього причетний.

Олександр Хоменко викладав своє бачення проблеми дискусії гостро й водночас метафорично: «Проблема державного статусу української мови не може осмислюватися як щось відокремлене від соціальної матерії суспільства, обмежене лише культурологічними або ще вужче — знаково вербальними рамцями. Законодавчо утверджений на хвилі загального революційного пробудження етносу 1989 р. державний статус був лише одним із виявів сплеску пасіонарного рідорджіменту, що був розлитий в самій атмосфері доби. Незалежні профспілки, непідконтрольні офіціозу громадсько-

політичні об'єднання, живий, а не загнаний в запліснявілу музейну тишу Рух, а найголовніше – переляканий істеблішмент в неоконформних ондатрових шапках, який щохвилино відчував, що він мешкає на вулкані, – ось ті чинники, які зумовлювали потенційну успішність проекту української реконквісти. Українізація є виявом непереможної волі тридцятимільйонної нації, – значив у двадцятих Микола Хвильовий; українська мова – це чинник визвольний, у якнайширшому сенсі емансипаційний – в окреслених координатах мова ставала чимось більшим за звичайний комунікативний засіб, вона потенціювалась універсальним символічним кодом, який конденсує в собі все багатоманіття сенсів історичного буття спільноти. Натомість, реалізований, починаючи з середини 90-х в парадигмі т.зв. розбудови держави, проект бюрократичної українізації (з кон'юнктурних міркувань його підтримало і конформістське крило націонал-демократів) уреальнював інші стратегічні напрямні: модус чиновницької новомови, яка видавалася за українську, хоча насправді нею і не була, (достатньо просто порівняти наративи будь-якого українського «державотворця» з мовою Грінченка і Осьмачки), накладався на рукотворну соціальну прірву, в яку владоможці увігнали переважну більшість українців, головне ж – населників Іль де Юкрейн – кореневої, стрижневої України, її полтавсько-київсько-черкаського сонячного сплетіння, на якому завжди трималась і в якому повсякчас відроджувалась національна ідентичність».

Ілля Хоменко обрав предметом дослідження вплив акустичного мистецтва на мовну ситуацію в Україні та наукову критику шляху так званої „примусової українізації”, визначення альтернативного, „ненасильницького” методу поширення української мови в соціумі. Працюючи в національній радіокомпанії України, окремий блок драматичних мініатюр проекту „Пам'ятаймо” присвячує саме історії боротьби за українську мову. Точніше, спробам інтелігенції захистити своє право говорити і мислити тією мовою, тими інтелектуальними категоріями, з тим ступенем свободи, який вона сама вважає за потрібне визначити. Михайло Коцюбинський і Борис Грінченко, збирач старожитностей Василь Тарновський і художник Олександр Агін, Павло Грабовський і Марія Вілінська (Марко Вовчок), вчитель Лука Гарматій і професор Хрисанф Ящуржинський постають перед слухачем у несподіваних, драматично загострених ситуаціях. Разом з тим, кожен факт, викладений у драматичних міні-виставах, відповідає дійсності. Мініатюри не вмщують ніяких закликів. Вони упродовж трьох-чотирьох хвилин ефірного часу просто розповідають про гідні вчинки порядних людей. Людей, які не знали, що будуть канонізовані як класики і подвижники, що були такими ж незахищеними від негараздів часу, як і всі, Але намагалися, навіть попри особисту небезпеку, чинити, як личить порядним людям.

Інтерес до постатей, обставин і вчинків проектується на мову, якою говорили герої. Викликає бажання наслідувати їм. З точки зору авторів проекту – це одна з можливих відповідей українського радіомовлення на виклик сучасності. І пошта проекту засвідчує: мета проекту не залишилася не почутою і незрозумілою.

Володимир Щербина, представник журналу «Перехід IV», наголосив, що українська людина, українська земля і українська мова – це складові єдиної цілісної системи – Українського геосоціального організму. На розгляд учасників круглого столу він запропонував проект Сенсар – стратегію відновлення нової української нації. Проект відкритий для українців усього світу, більше того – його успішність залежить від участі світового українства, оскільки втілення локальних проектів у сучасному світі вимагає глобальних зусиль. Особлива надія покладається на українську молодь — головну рушійну силу проекту. Головні його завдання – просування української мови («українізація українців»); пропагування українського традиційного одягу; здійснення україномовного програмного забезпечення. Сприятливим чинником для вживання української мови є облаштування навколишнього простору в українському дусі.

На думку Галини Яблонської, у мовному питанні найважливіше йти до молоді, у заклади освіти та в армію, мистецькими засобами впливати на свідомість, долучати до

українського слова, української пісні. Спадають на думку слова Євгена Маланюка, який доводив: парадокс становища в тому, що ми повинні плекати й інтегрувати одночасно. У цьому полягає складність ситуації. Доцільно передбачити в навчальних програмах виховання митецькими засобами.

Зрештою, розпочата дискусія не вичерпала всіх проблем, які дотичні до сучасного мовного дискурсу, та організатори круглого столу і не ставили перед собою такого завдання. Найголовніше, що обговорення висвітлило напрямні подальшого мовного поступу в Україні.

Підсумовуючи дискусію, учасники круглого столу рекомендують:

- підтримати пропозицію відділу «Мова як українознавство» НДІ українознавства щодо проведення комплексного системного соціолінгвістичного дослідження функціонування української мови у різних суспільних сферах, яке б охоплювало мову родини, мову дошкільних, загальноосвітніх і вищих навчальних закладів, мову державних службовців у різних регіонах України;
- звернутися до Президента України з пропозиціями:
 - а) створити належні органи контролю за виконанням 10 статті Конституції України, ухвали Конституційного Суду щодо обов'язкового використання державної мови;
 - б) виробити державні стандарти мовної політики;
 - в) відновити роботу мовних комісій при органах місцевого самоврядування;
- через ЗМІ звернутися до громадськості з оцінкою політичного демаршу О.Мороза про статус російської мови як другої державної;
- домагатися розгляду викладання української мови та гуманітарних дисциплін у вищих навчальних закладах як обов'язкового компоненту освіти.